

Michał Proksa

Zamek bastionowy w Dukli w świetle badań architektoniczno-archeologicznych

Zamek w Dukli, jak dotąd, nie doczekał się wyczerpującego opracowania monograficznego. Ogólne dane o zespole zamkowym zawiera Katalog Zabytków Sztuki¹. Podstawowy zbiór danych o historii i przekształceniach założenia obronno-rezydencjonalnego zawiera niepublikowane studium J. Nowackiej², wykorzystujące dane źródłowe oraz starsze opracowania W. Sarny³ i E. Swieykowskiego⁴. O najstarszych dziejach miejscowości pisał A. Kamiński⁵. W roku 1966 badania architektoniczne obiektu przeprowadził S. Michno⁶, a w 1981 roku J. Starzewska⁷. W oparciu o ich wyniki w 1981 roku wykonano wykopy sondażowe, które pozwoliły hipotetycznie wykreślić narys bastionowy otaczający główny budynek⁸ (rys. 2).

Zespół pałacowo-parkowy usytuowany jest w północnej części miasta w odległości około 200 m od Rynku. W skład jego wchodzi: budynek główny (zwany dalej pałacem), dwie oficyny (A - północna i B-południowa) oraz geometryczno-krajobrazowy park, zajmujący wschodnią część założenia, usytuowany częściowo na niższej terasie. Od strony południowej i wschodniej teren otaczają: potok Teodorówka i rzeka Jasiołka, od strony zachodniej, w odległości około 100 m przebiega szosa łącząca Duklę z Krosnem. Pałac wzniesiony na planie zbliżonym do kwadratu o wymiarach 23,4 x 24,3 m zmurowany jest z kamienia i cegły. Jest on otynkowany i obecnie posiada trzy kondygnacje. Dwie jednopiętrowe oficyny zbudowane zostały na planie nieregularnego wieloboku, częściowo powielającego narys bastionów.

Dukla widoczna na mapie Węgier z XIII wieku powstała chyba jeszcze w wieku XII⁹. W wieku XIV należała do Janusza (z rodu Bogoriów?) i leżąc na szlaku węgiersko-polskim szybko się rozwijała, uzyskując w latach 1380-1402 prawa miejskie¹⁰.

Do 1503 roku należała do Kobylańskich, a w 1504 roku król Aleksander na prośbę nowego właściciela Stanisława Czykowskiego (Szczytkowskiego, Cikowskiego) przeniósł ją na prawo niemieckie¹¹. Od 1540 roku Dukla należała do Jana Jordana z Żakliczyna¹² a następnie do Zborowskich i Drohojowskich. W 1601 roku kupuje ją kasztelan wieluński Andrzej Męciński. Za czasów Zborowskich i Drohojowskich w drugiej połowie XVI wieku powstały wokół miasta obwarowania, zapewne drewniano-ziemne: częściowo jeszcze dziś widoczne w terenie¹³.

W wieku XVII następuje znaczny rozwój miasta¹⁴. W 1636 roku Dukla została podzielona pomiędzy wnuków Andrzeja Męcińskiego, a zapewne jeszcze wcześniej, część miasta kupił Franciszek Mniszech. Na części Mniszcha znajdował się „stary zamek”¹⁵ (zapewne XVI-wieczny murowany dwór) już mocno zniszczony; inny dwór z folwarkiem posiadał równocześnie Wojciech Męciński, a jeden z wnuków Andrzeja, Jan wybudował na swej części także obronną siedzibę zwaną Jangrodem¹⁶. W latach trzydziestych XVII wieku F. Mniszech przystąpił do prac budowlanych kończąc w 1638 roku remont „starego zamku”. Zaadoptowany „stary zamek” to jednopiętrowy budynek o wymiarach 15,9 x 24,3 m z przelotową sienią na osi. Jeszcze za życia F. Mniszcha (+ 1661) do zachodniej ściany dworu dobudowano kwadratowy budynek o wymiarach 7,5 x 8,3 m (rys. 1) W tym czasie najprawdopodobniej powstało założenie bastionowe. W latach następnych (1696-1710) obiekt należał do Józefa Wandalina Mniszcha, którego prace budowlane nie są znane¹⁷. Wielki pożar miasta w 1738 roku zniszczył najprawdopodobniej również rezydencję.

W trzeciej ćwierci XVIII wieku Duklę na stałą siedzibę wybiera (kierując się względami politycznymi) Jerzy Wandalin Mniszech. Wraz z żoną Amalią

z Brühlów przystępują oni w 1754-65 roku do przebudowy pałacu i budowy rokokowego kościoła¹⁸. Rozbudowa zachodniej partii pałacu spowodowała, że budynek otrzymał kształt zbliżony do kwadratu, pierwotne południowe wejście zastąpiono północnym, ale rozkład starszych pomieszczeń nie uległ zmianie. Wtedy to zapewne przekształcono bastiony północno-zachodni i południowo-zachodni w istniejące obecnie oficyny i być może rozebrano pozostałe bastiony północno-wschodni i południowo-wschodni.

Po śmierci Jerzego W. Mniszcha (+1778) zespół przeszedł w ręce jego córki Józefiny Potockiej i w rok później sprzedany został Józefowi Kantemu Ossolińskiemu. W 1789 roku pałac nabył Antoni Stadnicki, a przez jego córkę powrócił do Męcińskich. Pożar w 1821 roku i niepokoje w 1849 roku zniszczyły pałac. W 1875 roku A. Męciński odbudował pałac i przekształcił wnętrze. W okresie dwudziestolecia międzywojennego mieszkają tu Tarnawscy¹⁹. Obecnie prowadzony jest gruntowy remont.

Badania archeologiczne w Dukli przeprowadzono w nawiązaniu do wyników badań architektonicznych. W trakcie badań architektonicznych odkryto w piwnicach oficyn dwa bastiony, a prace archeologiczne pozwoliły na odsłonięcie dwóch pozostałych. Bastion odkryty w oficynie A²⁰ to pierwotny północno-zachodni narożnik założenia zamkowego. Długość jego czoła zachodniego wynosi 19,2 m, a północnego 18,0 m, zaś kąt bastionowy 78°. Bark wschodni posiada długość 5,4 m, południowy 6,2 m. Grubość ścian bastionu wynosi około 180 cm. W przyziemiu składał się z dwóch pomieszczeń o rzucie nieregularnego prostokąta.

Pierwsze przy czole północnym (w przybliżeniu na osi wschód zachód) posiadało następujące długości ścian mierzone wewnątrz: wschodnia 3,3 m, północna 15,7 m, zachodnia 5,5 m i południowa 14,0 m, zaś drugie przy czole zachodnim odpowiednio: ściany wschodniej 8,8 m, północnej 5,0 m, zachodniej 9,2 m i południowej 4,1 m. Grubość ścian działowych wynosi około 120 cm. Badania architektoniczne stwierdziły przewiązanie węzłów, co wskazuje na jednoczasowość budowy bastionu wraz z podziałem wewnętrznym. Został on zmurowany z dużych łamanych kamieni piaskowcowych na zaprawie wapienno-piaskowej²¹.

W podziemiach oficyny B odkryto narys bastionu (pierwotnie narożnik popołudniowo-zachodni założenia) o długości czoła zachodniego 17,0 m i południowego 18,0 m. Długość barku wschodniego wynosi 6,0 m, a północnego 5,2 m, zaś kąt bastionowy 78°. Nie zaobserwowano podziałów wewnętrznych²². Zbudowany on został podobnie jak poprzedni, z łamanych kamieni piaskowcowych na mocnej zaprawie wapienno-piaskowej.

Badania archeologiczne prowadzone w południowej części założenia zamkowego pozwoliły ustalić przebieg kurtyny południowej. Zbudowana została ona z kamieni piaskowców na mocnej zaprawie wapienno-piaskowej z tendencją do wyrównywania poziomów. Zachowana korona muru wystąpiła na głębokości około 10-20 cm od dzisiejszego poziomu gruntu, zaś stopa (lokowana w gliniastym calu) na głębokości 220 cm. Grubość muru wyniosła około 95-100 cm. Stwierdzono przewiązanie muru kurtyny południowej z barkiem wschodnim bastionu południowo-zachodniego²³.

W południowo-wschodniej części założenia bastionowego odsłonięto mur o grubości około 160 cm, który zinterpretowano jako czoło wschodnie bastionu południowo-wschodniego²⁴. Nie zbadano warunków posadowienia stopy fundamentalnej muru bastionu (poniżej 370 cm od dzisiejszego poziomu gruntu), jak również relacji między kurtyną, a bastionem południowo-wschodnim.

W południowo-wschodniej części założenia odkryto mur o grubości około 140 cm, który został zinterpretowany jako czoło wschodnie bastionu północno-wschodniego²⁵. Nie zmierzono poziomu stopy fundamentowej, która zalegała poniżej 300 cm od obecnego poziomu gruntu. Bastion ten został zmurowany z kamieni piaskowców, uformowanych w bloki i płyty z tendencją do zachowania poziomów wyrównawczych.

Wewnątrz bastionu natrafiono na trzy niewielkie fragmenty murów z płyt piaskowcowych, ale ich rozmiary nie pozwalają na pełną rekonstrukcję, być może są to mury działowe wnętrza bastionu²⁶.

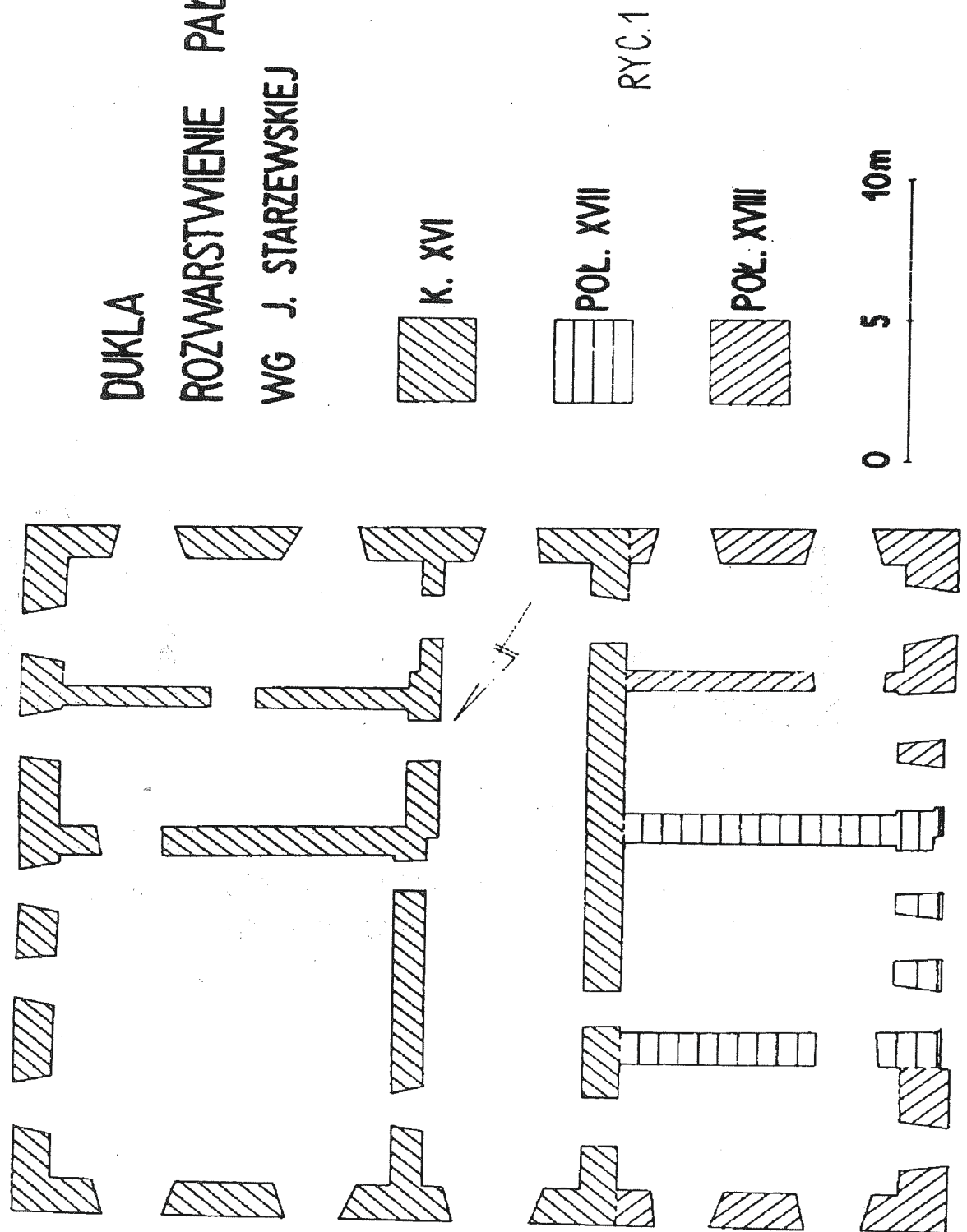
Prac mających na celu odsłonięcie murów kurtyn północnej, wschodniej i zachodniej nie prowadzono. Nieliczny materiał archeologiczny (głównie ceramika) datowano na XVI—XVIII wiek. (ryc. 3) Chronologia ta wyznacza okres budowy i użytkowanie pierwotne dworu, a następnie zamku bastionowego (palazzo in fortezza).

W oparciu o wyniki badań architektonicznych i archeologicznych popartych analizą źródeł historycznych można określić etapy formowania się założenia zamkowego:

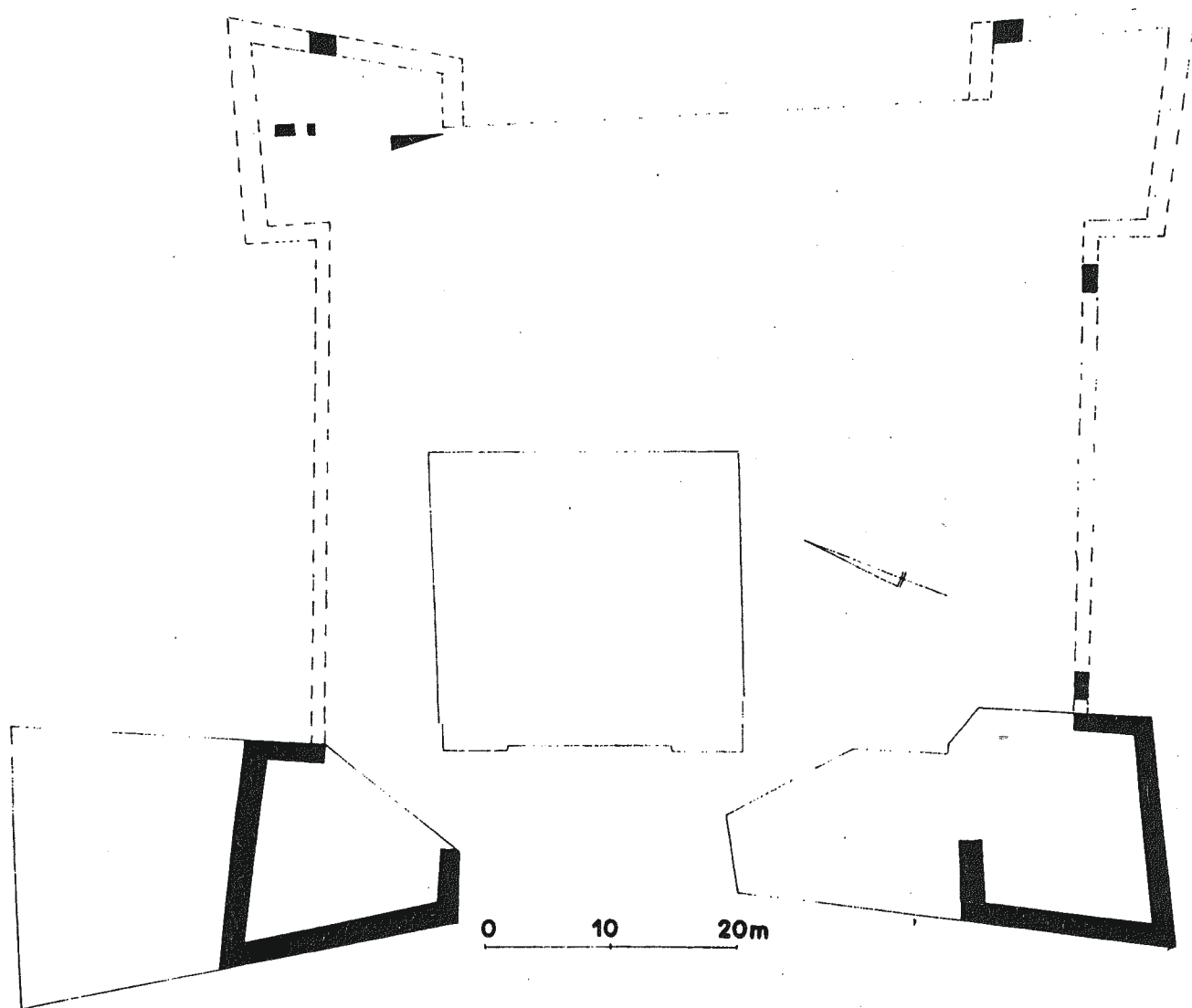
1. W końcu wieku XVI (za czasów Zborowskich i Drohojowskich) wzniesiono murowany dwór. Jego zachowaną partię stanowi wschodnia część obecnego pałacu o wymiarach 15,9 x 24,3 m z przelotową sienią w części zachodniej (4,0 x 21,9 m). W przyziemiu dwór dzielił się na trzy pomieszczenia o szerokości 8,6 m i długości (od północy) 11,4 m, 4,2 m, 4,4 m. Stwierdzono przewiązanie wszystkich narożników²⁷.

2. W latach 1636—38 F. Mniszech wyremontował (wcześniej zniszczony) dwór Zborowskich i Drohojowskich.

**DUKLA
ROZWARSTWIENIE PAŁACU
WG J. STARZEWSKIEJ**

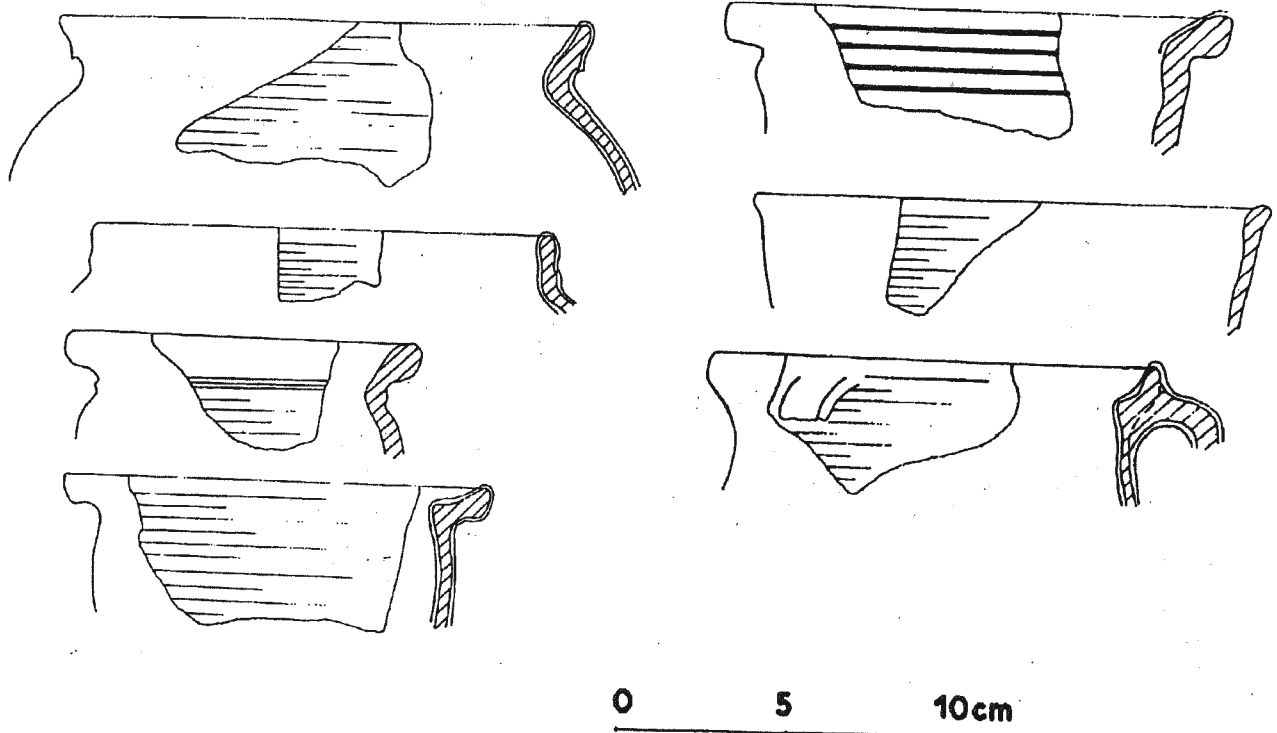


Ryc. 1 Dukla - rozwarcie pałacu wg J. Starzewskiej



DUKLA
ODKRYTE RELIKTY MURÓW
PRÓBA REKONSTRUKCJI RYC. 2
NARYSU BASTIONOWEGO

Ryc. 2. Dukla - odkryte relikty murów; próba rekonstrukcji narysu bastionowego



Ryc. 3. Dukla - wybór ceramiki XVI - XVIII wiek

3. Około połowy XVII wieku jeszcze za czasów F. Mniszcha (+1661) dobudowano do zachodniej ściany dworu budynek o rzucie zbliżonym do kwadratu (7,5 x 8,3 m).

W tym czasie zbudowano zapewne system bastionowy, którego hipotetyczny narys został zrekonstruowany w oparciu o wyniki prac wykopaliskowych (72 x 72 m).

4. Rozbudowa zachodniej partii pałacu przeprowadzona w latach 1764—65 za czasów Jerzego W. Mniszcha spowodowała, że otrzymał on kształt zbliżony do kwadratu (23,4 x 24,3 m). Wtedy to dwa zachodnie bastiony (północno-zachodni i południowo-zachodni) zostały przekształcone w oficyny. Możliwe, że w tym samym czasie rozebrano pozostałą część narysu bastionowego. (ryc. 2)

Przypisy

¹ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* (Seria Nowa), 1977 t. I, z. 1, s. 12-32.

² J. Nowacka, *Dukla — zespół pałacowy*, Kraków 1959, u WKZ w Krośnie.

³ W. Sarna, *Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno—historycznym*, Przemyśl 1898.

⁴ E. Świeykowski, *Monografia Dukli*, Kraków 1903, s. 7-8.

⁵ A. Kamiński, *Nieznane karty z przeszłości Dukli (1359-1540)*, (w:) *Prace z dziejów Polski feudalnej* ofiarowane R. Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin, Warszawa 1960, s. 401-430.

⁶ S. Michno, *Sprawozdanie z badań architektury pałacu*, Kraków 1966, mps u WKZ w Krośnie.

⁷ J. Starzewska, *Sprawozdanie z badań architektonicznych zespołu pałacowego w Dukli*, Przemyśl 1982, mps u WKZ w Krośnie.

⁸ M. Proksa, *Sprawozdanie z badań archeologicznych na terenie zespołu pałacowego w Dukli*, Przemyśl 1982, mps u WKZ w Krośnie.

⁹ J. Nowacka, *op. cit.*, s. 12.

¹⁰ KZS (Seria Nowa), *op. cit.*, s. 12: A. Kamiński, *op. cit.*, s. 409-413.

¹¹ E. Świeykowski, *op. cit.*, s. 7.

¹² E. Świeykowski, *op. cit.*, s. 8.

¹³ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333—1370)*, „*Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*”, t. LV, Wrocław 1982, s. 105.

¹⁴ KZS (Seria Nowa), *op. cit.*, s. 13.

¹⁵ E. Świeykowski, *op. cit.*, s. 42.

¹⁶ E. Świeykowski, *op. cit.*, s. 42.

¹⁷ *Rękopisy Biblioteki Czartoryskich*, sygn. 5895, cyt. za J. Starzewska, *op. cit.*, s. 19.

¹⁸ Porównaj przypis 17.

¹⁹ KZS (Seria Nowa), *op. cit.*, s. 28-29.

²⁰ J. Starzewska, *op. cit.*, s. 13.

²¹ J. Starzewska, *op. cit.*, s. 14.

²² J. Starzewska, *op. cit.*, s. 16.

²³ M. Proksa, *op. cit.*, s. 16.

²⁴ j. w. s. 19.

²⁵ j. w. s. 24.

²⁶ j. w. s. 25.

²⁷ J. Starzewska, *op. cit.*, s. 16-17.

Das Bastionschloss in Dukla im Lichte architektonisch—archäologischen Forschungen

Z u s a m m e n f a s s u n g

Architektonisch-archäologische Untersuchungen im Dukla-Schloss ermöglichten, die Entwicklungsetappen des Objekts vom Wehr- und Residenzcharakter und seine Bastei-Umrissre zu rekonstruieren. Ende des 16. Jh. (zu der Zeit der Familien Zborowski und Drohojowski) wurde ein gemauerter Herrenhof gebaut, dessen Überbleibsel der östliche, 15,9 x 24,3 m grosse, Schlossteil mit einem Durchgangsflur ist (im westlichen Teil - 4,0 x 21,9 m gross). Im Erdgeschoss befanden sich drei Räume, 8,6 m breit und (im Norden) 11,4 m, 4,2 m, 4,4 m lang.

In den Jahren 1936-38 wurde der vorher zerstörte Herrenhof von F. Mniszek renoviert. Um die Hälfte des 17. Jh. entstand (im Westen) ein rechteckiges Gebäude. Zu dieser Zeit wurde die Residenz mit vier 5-eckigen Bastionen (72 x 72 m) umgeben.

Um die Hälfte des 18. Jh. (1764-65) wurde der westliche Schlossteil ausgebaut — zu rechteckiger Form; zu dieser Zeit wurden zwei westliche Bastionen zu Hofgebäuden, zwei östliche wurden dagegen abgetragen (vermutlich samt gemauerten Kurtinen).